

SLOBODE, PRAVA I DUŽNOSTI ČOVEKA I GRAĐANINA U USTAVU SFRJ OD 1974. GODINE

I. — DRUŠTVENI KARAKTER I PRETPOSTAVKE OSTVARIVANJA INDIVIDUALNIH PRAVA I SLOBODA

Za razliku od prethodnih najnoviji Ustav SFRJ od 1974. sadrži poseban odeljak sa načelima o slobodama, pravima i dužnostima čoveka i građanina. U izvesnom smislu načelne ustavne odredbe predstavljaju „ključ” za razumevanje i primenu normativnog dela ustava, koji je njihova konkretizacija, odnosno „ovaj deo Ustava je osnova i pravac za tumačenje ustava i zakona i za delovanje svih i svakoga” (Osnovna načela, Odeljak X).

(1) Društveni karakter individualnih prava i sloboda — U koncipiranju individualnih prava i sloboda polazni stav Ustava, izražen u Osnovnim načelima (Odeljak V) i doslednije razvijen u odnosu na Ustav od 1963., je značio napuštanje tradicionalne individualističke koncepcije o slobodama i pravima čoveka.

Individualistički koncept ljudskih prava i sloboda je karakterističan za liberalnu buržoasku ustavnost u kojoj se čovek, shvaćen kao apstraktni politički građanin ili usamljeni pojedinac, više ili manje suprotstavlja državi. Sa aspekta odnosa pojedinca i države osnovna karakteristika buržoaskih prava i sloboda je težnja za oslobođenje pojedinca, identifikovanog sa sopstvenikom, od prekomernih zahvata države. Pojedinac je permanentno u opoziciji prema državi koju treba što više pasivizirati i njenu ulogu svesti samo na „noćnog čuvara” opšteg reda i mira. „Tu se temeljne slobode tretiraju, dakle, kao brana protiv države, kao zaštitna, odnosno odbrambena prava”.¹⁾ U savremenom kapitalističkom sistemu, u tzv. „zemljama blagostanja”, konfrontacija pojedinaca i države, odnosno tehnobirokratske oligarhije je oštrija, a kriza tradicionalnih demokratskih institucija i ljudskih prava i sloboda očiglednija — što se postiže posebnom taktikom i naročitim metodama vladajućih grupa.²⁾

¹⁾ Dr Ivan Kristan, Pravo samoupravljanja sa stanovišta razvoja osnovnih sloboda i prava čoveka, Teorija i praksa samoupravljanja u Jugoslaviji, Beograd, 1972, str. 477.

²⁾ Prof. Đorđević, pozivajući se na autentične izvore, ističe karakteristike tih metoda: „Prvi od tih metoda je otvoren u negativnom odnosu na ljudska prava i često je formalno „sudski”: uvode se vanredni sudovi; vode se politički procesi kao očigledno „sudske lakrdije”, tako da se pojedinci često osuđuju za „zločin opšteg prava”, a ustvari se kažnjavaju za slobodu misli ili pripadništvo naprednim pokretima i ideologijama; preuveličavaju se ekscesi anarhističkih po-

Najbitnija karakteristika odnosa socijalističke samoupravne demokratije, posebne forme diktature proletarijata, i ljudskih prava i sloboda je „prevazilaženje individualističkog koncepta jednom društvenom solidarnošću novog tipa”.³⁾

Ustav je vezao osnovna ljudska prava i slobode za društvene odnose i to na način kojim se ceo društveno-ekonomski i društvenopolitički sistem podređuje čoveku. U tom smislu slobode, prava i dužnosti čoveka i građanina su „nerazdvojni deo i izraz socijalističkih samoupravnih odnosa u kojima se čovek oslobađa svake eksploatacije i samovolje i svojim radom stvara uslove za svestrani razvitak i slobodno izražavanje i zaštitu svoje ličnosti i za poštovanje ljudskog dostojanstva”. (Osnovna načela, Odeljak V, stav 1.). Slobode i prava čoveka i građanina su immanentni i konstitutivni deo socijalističkih demokratskih odnosa što znači da bez njih i nema samoupravne socijalističke demokratije, specifičnog oblika klasne vladavine radničke klase i svih radnih ljudi. Individualna prava i slobode, s jedne strane, neposredno proističu iz sadržine samoupravnih socijalističkih odnosa, naročito odnosa u slobodno udruženom radu, a, s druge strane, predstavljaju oblik u kome se manifestuje i dalje razvija demokratski karakter tih odnosa. Pri tome, treba posebno podvući da insistiranje na društvenom karakteru individualnih prava i sloboda ni u kom slučaju ne znači negiranje individualnosti niti je to prikrivena apologetika nekog totalnog kolektivismu u kome je pojedinac samo objekt manipulisanja, deo bezlične mase i prost privezak državnog aparata. Ovom, jezički možda ne besprekornom formulacijom, naglašava se da ustavna koncepcija individualnih prava i sloboda ne polazi od apstraktnog, usamljenog i sebičnog pojedinca, klasno i socijalno neodređenog, već od radnog čoveka kao društvenog bića u odnosima i ambijentima u kojima živi, radi i stvara.

Društveni karakter individualnih prava i sloboda čoveka i građanina, odnosno njihova integrisanost u društveno-ekonomski i društveno-politički sistem, daje nove mogućnosti i perspektive za prevazilaženje tradicionalne suprotnosti i sukoba čoveka i sistema, vlasti i građanina. U samoupravnom političkom sistemu radni čovek je osnovni subjekt i pokretač svih društvenih procesa i odnosa, tako da ugrožavanje njegovih prava i sloboda, njihovo normativno i faktičko ograničavanje, dovodi u pitanje demokratski razvitak (i karakter) društvene zajednice.

(2) Pretpostavke ostvarivanja individualnih prava i sloboda Društveni karakter individualnih prava i sloboda čoveka i građanina determiniše i osnovne pretpostavke, društvene i pravne, za njihovu primenu

našanja pojedinih „ultralevičarskih grupa” da bi se stavljali pod kontrolu demokratski pokreti, a posebno ideologija radničke klase; ispituju se tzv. lojalnosti ne samo za sticanje javne službe već i za zaposlenje; sprovodi se kontrola ličnog života i ponašanja tako da se društvo potpuno „razgolićuje”, a vladajući se pokrivaju „pravom”, na osude drugih i na neodgovornost; uvodi se kontrola puteva i vozila pod izgovorom da se traže droge; uspostavljaju se centri za prisluškivanje, sve više primenjuje praksa cenzure pisma, telefonskih razgovora, televizije, stvaranja i prikazivanja filmova”. — dr Jovan Đorđević, Socijalističko samoupravljanje i slobode čoveka i njihova zaštita, (referat za simpozijum Zaštita prava građana), Niš, 1978, str. 21., S. Brunhoff et I. Chalteler *Planification de la Société*, Paris, PUF, 1974.

³⁾ Dr Aleksandar Fira, *Ustavno pravo*, Beograd, 1976, str. 276.

i ostvarivanje u uslovima samoupravne socijalističke demokratije. Svakako da je najvažnija društvena pretpostavka za realno ostvarivanje individualnih prava i sloboda dalje progresivno razvijanje socijalističkog samoupravljanja, sistema udruženog rada i delegatskog sistema, koje će omogućiti da „politički emancipovan čovek stekne najzad i socijalnu emancipaciju, drugim rečima nastajanje uslova u kojima će politička sloboda dovesti do socijalnog oslobođenja”.⁴⁾ U onoj meri u kojoj socijalističko samoupravljanje bude značilo prevazilaženje svih oblika i formi otuđenja čoveka, a posebno otuđenja rada, u toj meri će jačati društveni uslovi i pretpostavke za ostvarivanje individualnih prava i sloboda čoveka.

„Ljudske slobode i prava nisu dozirana i dozvoljena, već Ustavom potvrđena i zajemčena; ona su realnija i time neotuđivija ukoliko su ustavom uopštenije izražena i manje uslovljena”.⁵⁾ U tom pogledu opšta društvena (i pravna) pretpostavka i uslov za uživanje individualnih prava i sloboda je poštovanje i uvažavanje sloboda, prava i interesa drugih pojedinaca, kao i čitave društvene zajednice, jer „kao društveno biće čovek može da bude slobodan samo onoliko i u onoj meri u kojoj meri su slobodni i svi drugi ljudi, to jest u onoj meri u kojoj je slobodno društvo kao celina”.⁶⁾ Jasno je da bi zahtevi za nekom „apsolutnom slobodom” predstavljali samo fikciju i utopiju anarhizma i u krajnjoj liniji bi, zanemarujući suštinu realnih društvenih odnosa, neminovno vodili do apsolutne neslobode, odnosno tiranije. Iz tih razloga Ustav utvrđuje da su slobode i prava čoveka ograničene jedino slobodama i pravima drugih, kao i osnovnim vrednostima i interesima socijalističke zajednice. Napad na slobode i prava drugih, kao i ugrožavanje osnovnih vrednosti i interesa socijalističkog društva, predstavlja, zapravo, protivpravno korišćenje, odnosno zloupotrebu individualnih prava i sloboda. Ovakav opšti stav nije neuobičajen, karakterističan je za svaku organizovanu društvenu zajednicu, i u skladu je sa osnovnim tradicijama demokratske ustavnosti. Međutim, originalnost ovog stava se ogleda u njegovoj konkretizaciji, odnosno u insistiranju na onim interesima i vrednostima koji su specifični za jedno samoupravno socijalističko društvo kojima se ono distancira od ostalih političkih sistema. U tom pogledu Ustav kategorično određuje da zloupotreba prava i sloboda postoji samo u slučaju ako se prava i slobode koriste „radi rušenja osnova socijalističkog samoupravnog demokratskog uređenja utvrđenog ovim ustavom, ugrožavanja nezavisnosti zemlje, kršenja ovim ustavom zajemčenih sloboda i prava čoveka i građanina, ugrožavanja mira i ravnopravne saradnje, raspirivanja nacionalne, rasne i verske mržnje ili netrpeljivosti ili podsticanja na vršenje krivičnih dela niti se ovim slobodama može koristiti na način kojim se vređa javni moral” (čl. 203. Ustava SFRJ). Ustav nameće obavezu zakonodavcu da odredi „u kojim slučajevima i pod kojim uslovima korišćenje sloboda i pravnim protivno ovom Ustavu povlači ograničenje ili zabranu njihovog korišćenja” (čl. 203. st. 2. in fine). Na ovaj način određena granica za ostvarivanje individualnih prava i sloboda nema karakter

⁴⁾ Dr Aleksandar Fira, op. cit., str. 310.

⁵⁾ Dr Jovan Đorđević, Ustavno pravo, Beograd, 1976, str. 372.

⁶⁾ Dr Aleksandar Fira, Ustavno pravo, Beograd, 1976,

„opšte suspenzije individualnih sloboda i prava, već samo njihovo ograničenje, što znači da se, pod određenim uslovima mogu ograničiti; ili da se odredi da se ne mogu u određenim situacijama i od određenih pojedinaca ili grupa, ona koristiti”.⁷⁾ Iako smatramo opravdanim stajalište koje ovakvom obliku ograničenja individualnih prava i sloboda ne daje karakter opšte suspenzije, čini se, ipak, da su mogućnosti za ograničenje ili zabranu korišćenja slobodama i pravima iz člana 203. Ustava suviše generalizovane. Pored toga, kao zloupotreba sloboda i prava smatra se podsticanje na vršenje krivičnih dela što u praksi može izazvati ne male dileme, protivrečnosti pa i nelogičnosti. „Kad se uzme u obzir da je propisivanje krivičnih dela u nadležnost zakonodavca i da ima krivičnih dela manje društvene opasnosti, onda se generalno data mogućnost ograničenja Ustavom utvrđenih sloboda i prava ili zabrane njihovog korišćenja ne ukazuje umesnom”.⁸⁾ Navedena konstatacija odnosi se i na slučajeve vređanja „javnog morala”, tim pre što je pojam „javni moral” u priličnoj meri neodređen.

Od ostalih društvenih uslova i pretpostavki samo pominjemo neke za koje su druge pravne, a posebno sociološke, nauke utvrdile da manje ili više utiču i doprinose stepenu ostvarljivosti ljudskih prava i sloboda. U tom pogledu poseban značaj imaju; relativni klasni mir odnosno homogena socijalna struktura društva, stepen birokratizacije društva, sloboda samoorganizovanja uključujući tu i uticaj političkih i drugih društvenih organizacija i udruženja građana, aktivno i hrabro javno mnjenje, humanistička ideologija, demokratska tradicija i razvijena pravna svest građana.⁹⁾

O ostalim pravnim pretpostavkama biće više reči pri analizi ustavnog sistema zaštite sloboda i prava čoveka.

II — NOVA, PRAVA, SLOBODE I DUŽNOSTI ČOVEKA I GRAĐANINA

Bez obzira što je u domenu sloboda, prava i dužnosti čoveka i građanina najnoviji Ustav SFRJ u najvećoj meri ostao veran prethodnom Ustavu od 1963. (kako u pogledu koncepcije i sistematizacije tako i u pogledu vrsta individualnih prava, sloboda i dužnosti) postoji niz značajnih novina koje se ne mogu okarakterisati kao „verbalno i tehničko-pravno poboljšanje i usavršavanje „ustavnog teksta. Na prvom mestu treba istaći pojavu novih ustavnih prava i sloboda kojima je postojeća skala ljudskih sloboda i prava u znatnoj meri obogaćena. Tipično nova individualna prava, slobode i dužnosti čoveka i građanina prema Ustavu SFRJ od 1974. su: pravo rada društvenim sredstvima (član 14.), pravo čoveka na zdravu životnu sredinu (član 192.), pravo i dužnost građanina da učestvuju u društvenoj samozaštiti (član 173.), pravo čoveka da slobodno odlučuje o rađanju dece (član 191.) i pravo građanina na stan u

⁷⁾ Dr Jovan Đorđević, *Ustavno pravo*, Beograd, 1976, str. 429.

⁸⁾ Dr Milan Brkić, *Slobode, prava, dužnosti i odgovornosti čoveka i građanina*, Arhiv za pravne i društvene nauke, br. 2—3, 1973, str. 268.

⁹⁾ Detaljno o društvenim uslovima ljudskih prava i sloboda videti kod: dr Radomir Lukić, *Društveni uslovi ljudskih prava*, (referat za simpozijum *Zaštita prava građana*), Niš, 1978.

društvenoj svojini (član 164.). Izvestan broj individualnih prava i sloboda je doživeo transformaciju i to bilo promenom koncepcije (pravo na samoupravljanje) ili proširivanjem sadržaja već postojećih prava i sloboda (pravo na informisanost).

„U najnovijoj ustavnoj skali sloboda i prava čoveka nalaze se klasična i tradicionalna prava, pored transformisanih i novih, relativna i ograničena, pored ostvarljivih i punijih u odnosu na ranije ustave”.¹⁰⁾ Razume se da i ova najnovija deklaracija ljudskih prava i sloboda nije konačna i definitivna, a još manje savršena. Društvo koje se izgrađuje na samoupravnim socijalističkim načelima, tražeći mogućnosti sopstvenog prevazilaženja, mora da iznalazi nove puteve za progresivno razvijanje postojećih i osvajanje novih ljudskih sloboda i prava.

(1) — Pravo na samoupravljanje

Kao individualno pravo radnih ljudi i građana pravo na samoupravljanje prvi put nalazimo u Ustavu od 1963. kao posledicu prerastanja samoupravljanja u osnovno načelo društveno-ekonomskog i političkog sistema. Ovim ustavom učinjen je i pokušaj da se dâ kompleksna i sveobuhvatna definicija individualnog prava na samoupravljanje. Taksativnim navođenjem osnovnih elemenata koji čine sadržinu prava na samoupravljanje došlo se do jednog sintetičkog, odnosno zbirnog pojma individualnog prava na samoupravljanje. Prema članu 34. Ustava SFRJ od 1963. ti elementi, odnosno posebna prava koja u svojoj ukupnosti čine pravo na samoupravljanje, kao kompleksno pravo, su:

a) pravo neposrednog odlučivanja o društvenim poslovima na zborovima birača, referendumu, zborovima radnih ljudi i drugim oblicima neposrednog odlučivanja;

b) pravo odlučivanja o društvenim poslovima i to kao član organa društvenog samoupravljanja, kao sudija porotnik ili drugi javni funkcioner;

c) biračka prava, kako za organe upravljanja radnih organizacija tako i za predstavnička tela društveno-političkih zajednica, uključujući i odlučivanje o opozivu izabranih delegata;

d) pravo društveno-političke inicijative za sazivanje zborova birača, zborova radnih ljudi i raspisivanje referenduma, kao i pravo da se daje inicijativa za vršenje društvenog nadzora;

e) pravo građana na obaveštenost o radu predstavničkih tela, njihovih organa, organa društvenog samoupravljanja i organizacija koje vrše poslove od javnog interesa, a posebno pravo upoznavanja materijalnog i finansijskog poslovanja radne organizacije;

f) pravo javnog pretresanja pitanja od javnog interesa, odnosno rada državnih organa i organa društvenog samoupravljanja;

g) pravo podnošenja predstavki i predloga predstavničkim telima i drugim organima;

Ovakav metodološki pristup u koncipiranju individualnog prava na samoupravljanje nije se pokazao umesnim jer je bio opterećen

¹⁰⁾ Dr. Jovan Đorđević, Ustavno pravo, Beograd, str. 373.

brojnim slabostima. Naime, izvestan broj navedenih elemenata, odnosno posebnih prava poznaje ustavna teorija i politička praksa i drugih zemalja (npr. izborna prava, pravo podnošenja predstavki organima vlasti itd.) pa se za njih može reći da su postala tradicionalna i univerzalna. Drugo pitanje je što karakter ovih prava i njihov stvarni domašaj u praksi varira od jednog do drugog političkog sistema. Druga osnovna i ozbiljnija slabost ovakvog koncipiranja prava na samoupravljanje proizilazila je upravo iz njegove težnje za sveobuhvatnošću. Na izvestan način, prostim nabrojanjem svih posebnih prava nije se dovoljno jasno potenciralo ono što je kvalitativno novo u pravu na samoupravljanje. Očigledno je da sva prava koja je Ustav SFRJ od 1963. nabrojao nemaju isti domašaj i značaj, štaviše za neka od njih se može samo uslovno reći da su samoupravna.

Sušтина prava na samoupravljanje je u tome da se radni ljudi i građani nalaze u poziciji da mogu slobodno i ravnopravno da odlučuju o ličnim, zajedničkim i opštim društvenim interesima, odnosno da slobodno upravljajući sobom svi zajedno, bez ikakvih posrednika, upravljaju društvom kao celinom. To je i koncepcija Ustava SFRJ od 1974. po kojoj se pravo na samoupravljanje sastoji:

a) u pravu odlučivanja;

b) u odlučivanju o ličnim i zajedničkim interesima;

c) u odlučivanju u svim samoupravnim organizacijama i zajednicama koje Ustav predviđa (organizacijama udruženog rada, mesnim zajednicama, samoupravnim interesnim zajednicama, drugim samoupravnim organizacijama i zajednicama i društveno-političkim zajednicama kao i u svim ostalim oblicima samoupravnog povezivanja i udruživanja);

Sušтина prava na samoupravljanje sastoji se, dakle, u neposrednom odlučivanju o ličnim i zajedničkim, a u okviru odnosno preko delegatskog sistema i o opštim društvenim interesima. Bez obzira što pojmovi „zajednički” i „opšti društveni interes” nisu u pravnoj teoriji još uvek u dovoljnoj meri iskristalisani može se reći da radni ljudi odlučuju i o onim pitanjima i poslovima o kojima je ranije suvereno i arbitrerno odlučivala država, a to je većina društvenih odnosa u kojima se izražavaju raznovrsni, kad kad i suprotni, interesi samoupravnih subjekata. Ustvari, pravo na samoupravljanje znači demokratsko podrštvljavanje odlučivanja o društvenim poslovima, demokratsko razrešavanje sukoba raznovrsnih interesa samoupravnih subjekata putem koga se prevazilazi klasična politizacija društvenih funkcija gde je svaki sukob interesa istovremeno i sredstvo u borbi za političku dominaciju. „U sistemu samoupravnog interesnog pluralizma većina i manjina se ne stvara u obliku monopolističkih partija, nego u donošenju svake konkretne odluke, što znači da se društveni poslovi ne odvijaju nekakvom politizacijom od samoupravljača u neke otuđene centre političke moći, nego postaju stvar njihove sopstvene društvene aktivnosti i njihovog neposrednog učešća u demokratskom odlučivanju o tim poslovima.”¹¹⁾

¹¹⁾ Edvard Kardelj, Pravci razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja, Izdavački centar „Komunist”, Beograd, 1977. str. 97.

Najveći broj samoupravnih interesa je institucionalizovan jer se prvenstveno izražava i ostvaruje u organizacijama udruženog rada, mesnim zajednicama, samoupravnim interesnim zajednicama, drugim samoupravnim organizacijama i zajednicama, društveno-političkim zajednicama, kao i u svim ostalim oblicima samoupravnog povezivanja i udruživanja. Međutim, bez obzira na činjenicu što se prava na samoupravljanje može realno ostvariti samo u određenim samoupravnim kolektivitetima, ono je po svom karakteru individualno pravo i Ustav ga i formalno svrstava u glavu posvećenu slobodama, pravima i dužnostima čoveka i građanina.

U pogledu subjekata koji su u mogućnosti da se njime koriste pravo na samoupravljanje je koncipirano na najširi mogući način. To je individualno, neprikosnoveno i neotuđivo pravo svakog radnog čoveka i građanina što znači da se ni pod kojim uslovima ne može uskratiti radnom čoveku i građaninu, niti se on može odreći tog prava. U krajnjoj liniji sve ustavne slobode i prava su „neprikosnovena i neotuđiva”, ali Ustav upotrebljava ove izraze u pogledu određenih prava „da bi istakao da su ona fundamentalna, nerazlučivi deo određenog sistema odnosa i vrednosti, jedna vrsta društvenih prirodnih prava”.¹²⁾

Pitanje klasifikacije prava na samoupravljanje, imajući u vidu njegovu sadržinu i karakter, ne bi se moglo rešiti svrstavanjem ovog prava u kategoriju tzv. ličnih prava, moda je nesporno da prava na samoupravljanje znači i novi kvalitet u afirmaciji integriteta ljudske ličnosti.¹³⁾ S druge strane, ne manje bi bilo pogrešno tražiti mu mesto u katalogu klasičnih političkih ili socijalno-ekonomskih prava, iako se prvenstveno u tim oblastima prostiru dimenzije prava na samoupravljanje. Zato nam se čini opravdanim stav „da je u pitanju jedno novo neposredno društveno demokratsko socijalističko pravo do koga pred samoupravljачka društva ni konceptuološki ne dolaze”.¹⁴⁾

Specifičnost prava na samoupravljanje prema Ustavu SFRJ od 1974. ogleda se, između ostalog, i u uvođenju principa odgovornosti za samoupravno odlučivanje i za sprovođenje samoupravno donetih odluka (čl. 155. st. 2. Ustava SFRJ). Ovu komponentu prava na samoupravljanje Ustav SFRJ d 1963. nije poznavao, iako je samoupravljanje radnih ljudi, u radnim organizacijama, utvrdio kao pravo i dužnost.

Odgovornost je polivalentna kategorija tako da možemo govoriti o društvenoj, političkoj, krivičnoj, materijalnoj, disciplinskoj, prekršajnoj, privredno-prestupnoj i drugim vidovima odgovornosti. Od posebnog interesa je odgovornost samoupravljачa, naročito u udruženom radu, koja je u praksi često bila neefikasna i nepotpuna između ostalog i usled normative nerazvijenosti ovog oblika odgovornosti. Članom 108. Ustava SFRJ, koji je komplementaran stavu 2. člana 155. Ustava SFRJ, utvrđena je politika i materijalna odgovornost samoupravljачa, kao pojedinačna i kolektivna odgovornost članova samoupravnih organa. Budući da je radni čovek nosilac odlučivanja logično je da

¹²⁾ Dr Jovan Đorđević, Ustavno pravo, Beograd, 1976, -str. 305.

¹³⁾ O karakteru prava na samoupravljanje videti kod: dr Momčilo Dimitrijević, Karakter i zaštita prava na samoupravljanje, (referat za simpozijum Zaštita prava građana), Niš, 1978.

¹⁴⁾ Dr Aleksandar Fira, Ustavno pravo, Beograd, 1976, str. 305.

oni snosi odgovornost kako za samoupravno donošenje odluka tako i za samo izvršavanje samoupravno donetih odluka, odnosno svaki radnik je lično odgovoran za savesno vršenje samoupravljačkih funkcija. Pri tome, polazna ustavna premisa je da svako snosi odgovornost u granicama svoje nadležnosti, odnosno za ono o čemu je odlučivao. Razumljivo je da će veći stepen uticaja na samoupravno donošenje odluka povlači za sobom i veći stepen odgovornosti. Međutim, i dalje ostaje aktuelno i delikatno pitanje odgovornost radnika za odluke donete ličnim izjašnjavanjem, jer kolektivna odgovornost postaje u ovom slučaju anonimna i ne retko može biti paravan za izbegavanje lične odgovornosti. Inače, kolektivnu odgovornost Ustav vezuje za samoupravne organe u kojima se proces odlučivanja, odnosno vršenja samoupravnih funkcija, kolektivno ostvaruje. Ustav najpre predviđa političku odgovornost članova radničkog saveta radnicima osnovne organizacije za odluke koje su doneli van okvira svojih ovlašćenja. Pored političke odgovornosti, koja može imati oblik opoziva svih ili pojedinih članova radničkog saveta, Ustav ne isključuje i mogućnost materijalne odgovornosti članova radničkog saveta za nezakonite odluke u privrednom i finansijskom poslovanju osnovne organizacije. U pogledu odgovornosti članova kolegijalnog izvršnog organa, članovi kolegijalnog poslovnog organa, kao i inokosnog poslovnog organa, postoji lična odgovornost članova ovih organa i radničkom savetu i radnicima osnovne organizacije i to kako za odluke koje su oni sami doneli tako i za izvršavanje odluka radničkog saveta i odluka donetih ličnim izjašnjavanjem radnika, kao i za istinito, blagovremeno i potpuno obaveštavanje radničkog saveta i radnika. Posebno treba naglasiti značaj pravilnog informisanja radnika koji, da bi bili u mogućnosti da se svesno opredeljuju za neko od ponuđenih rešenja i njegovu realizaciju, moraju biti detaljno i iscrpno upoznati sa prirodom problema, eventualnim alternativama, kao i mogućim posledicama pojedinih rešenja.

Na kraju smatramo neophodnim markiranje osnovnih razlika između prava na samoupravljanje i prava na samoodlučivanje u sistemu tzv. ekonomske odnosno industrijske demokratije pojedinih kapitalističkih zemalja. Načelno posmatrano dodirne tačke prava na samoupravljanje i prava tzv. industrijske demokratije postoje u tendenciji, doduše u različitoj meri i oblicima prisutnoj u oba sistema, radničke klase da ovlada uslovima, sredstvima i rezultatima sopstvenog rada. I jedan i drugi sistem, samoupravni i sistem, industrijske demokratije, su se pojavili u trenutku ozbiljnih socijalnih i političkih poremećaja, u traženju načina prevazilaženja etastičkih instrumenata, politike i odnosa. Međutim, elementi istorijskog stremljenja radničke klase, ka ukidanju eksploatacije u uslovima najamnog rada putem ovladavanja sredstvima i rezultatima rada, u sistemu industrijske demokratije ispoljavaju se u praksi još uvek u ograničenom kad-kad i deformisanom obliku. Prvo, sve institucije sistema industrijske demokratije, bez obzira na izvesne razlike među njima, nose snažan pečat klasnog kompromisa i rezultat su relativne ravnoteže snaga dveju osnovnih klasa u kapitalizmu. Dakle, ozbiljna slabost institucija industrijske demokratije je njihov klasno „neutralni” karakter, što znači da se one javljaju kao posrednici u sukobu klasnih interesa, a ne kao reprezentanti autentičnih

interesa radničke klase. Klasni kompromis je *conditio sine qua non* njihovog opstanka, a paritetna struktura tih institucija je garantija više za ostvarivanje takve posredničke uloge. Drugo, u formiranju institucija industrijske demokratije u većini slučajeva centralnu ulogu je imao državno posredovanje što je posledica prve karakteristike, a i same uloge države u savremenom kapitalizmu. Treće, institucije industrijske demokratije imaju isključivo savetodavna prava u odnosu na proces donošenja odluka, zapravo one donose uglavnom preporuke koje ne obavezuju organe upravljanja i rukovođenja, a samo izuzetno obavezujuće odluke koje su opet skromnog značaja jer se odnose samo na neke aspekte socijalne politike. Četvrto, u ovom sistemu je dosledno realizovan princip posredničke demokratije jer se uloga radnika iscrpljuje izborom predstavnika u izborno telo, odnosno izborom jednog dela predstavnika jer, po pravilu, drugi deo čine predstavnici kapitalističke klase i države.¹⁵⁾

Skromnim unošenjem nekih elemenata demokratije u ključnu sferu ekonomskih odnosa ove institucije se javljaju kao palijativne mere za suzbijanje izrazitih slabosti kapitalističkog sistema. Delujući u sistemu zasnovanom na privatnoj svojini sredstava za proizvodnju i privatnom ili delom i državnom prisvajanju viška vrednosti ove institucije se nalaze, ukoliko su u njima i prisutne istorijske težnje radničke klase da ovlada uslovima sopstvene reprodukcije, u duboko protivrečnom položaju između želja i stvarnih mogućnosti.

(2) Pravo rada društvenim sredstvima

U sistematizaciji ljudskih prava i sloboda u Ustavu SFRJ od 1974. nema nekih bitnijih novina tako da je pretežan broj individualnih prava i sloboda koncentrisan u posebnu glavu sa naslovom: „Slobode, prava i dužnosti čoveka i građanina”. Međutim, odredbe o položaju čoveka, njegovim pravima i slobodama nalaze se u gotovo svim ostalim glavama Ustava, a naročito onim koje su posvećene društveno-ekonomskom uređenju, osnovama društveno-političkog sistema i ustavnosti i zakonitosti (npr. svojinska prava, izborna odnosno delegatska prava, individualna i grupna socijalna prava itd.).

Ne upuštajući se u ocenu ovakvog ustavnog opredeljenja smatramo neophodnim markiranje bitnih karakteristika prava rada društvenim sredstvima, najvažnijim pravnim institutom izvedenim iz samoupravljanja i društvene svojine i jednim od osnovnih ličnih prava radnih ljudi, bez obzira na to što je ono sastavni deo osnovnih društveno-ekonomskih odnosa i što je formalno ostalo izvan glave o individualnim pravima i slobodama čoveka i građanina. „Pravo rada društvenim sredstvima je ono novo i neotuđivo socijalističko samoupravno pravo svakog radnika u udruženom radu koje je osnova, polazna tačka i cilj samoupravljanja”.¹⁶⁾ Neophodni uslovi za postojanje ovog prava

¹⁵⁾ Karakteristike date prema: dr Branko Pribičević, Jugoslovenski sistem samoupravljanja i sistemi industrijske demokratije u svetu, Teorija i praksa samoupravljanja u Jugoslaviji, Beograd, 1972, str. 181—198.

¹⁶⁾ Edvard Kardelj, Pravci razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja, Beograd, 1977, str. 112.

šu samoupravljanje, kao individualno pravo i generalno načelo društveno-ekonomskog i političkog sistema, i društvena svojina sredstava za proizvodnju. S druge strane, pravo rada društvenim sredstvima znači oblik u kome se konkretno manifestuju, potvrđuju i razvijaju samoupravljanje i društvena svojina.

„Ustav SFRJ od 1974. utvrdio je novi pravni institut prava rada društvenim sredstvima kao osnovni pravni odnos radnika ne samo prema društvenim sredstvima, nego i u pogledu upravljanja svojim radom i uslovima i rezultatima svog rada”.¹⁷⁾ Ustavna formulacija prava rada društvenim sredstvima je opisnog i načelnog karaktera. „Radnik u udruženom radu sredstvima u društvenoj svojini ima pravo rada društvenim sredstvima kao svoje neotuđivo pravo da radi tim sredstvima radi zadovoljavanja svojih ličnih i društvenih potreba i da, kao slobodan i ravnopravan s drugim radnicima u udruženom radu, upravlja svojim radom i uslovima i rezultatima svog rada” (čl. 13. Ustava SFRJ). Za ustavnu koncepciju i sadržinu prava rada društvenim sredstvima od posebnog značaja je i član 14. Ustava SFRJ. „Zajemčuje se svakom radniku u udruženom radu sredstvima u društvenoj svojini da, ostvarujući pravo rada društvenim sredstvima, u osnovnoj organizaciji udruženog rada u kojoj radi i svim drugim oblicima udruživanja rada i sredstava, zajedno i ravnopravno sa drugim radnicima, upravlja radom i poslovanjem organizacije udruženog rada i poslovima i sredstvima u celokupnosti odnosa društvene reprodukcije, da uređuje međusobne odnose u radu, odlučuje o dohotku koji ostvari u različitim oblicima udruživanja rada i sredstava i da stiče lični dohodak”.

Pravo rada društvenim sredstvima je po svojoj sadržini najšire individualno samoupravno/pravo radnika u udruženom radu. Ono ne predstavlja neko subjektivno građansko pravo radnika prema društvenim sredstvima jer „niko ne može steći pravo svojine na društvena sredstva koja su uslov rada u osnovnim i drugim organizacijama udruženog rada ili materijalna osnova ostvarivanja funkcija samoupravnih interesnih zajednica ili drugih samoupravnih organizacija i zajednica i društveno-političkih zajednica” (čl. 12. st. 2. Ustava SFRJ). Građansko-pravne odnose prema društvenim sredstvima nemaju ni organizacije udruženog rada kao pravna lica, već ih sami radnici kao kolektivitet, na osnovu prava rada društvenim sredstvima, utvrđuju kao pravo raspolaganja. Znači, osnovno pravo radnika da radi na ukupnosti društvenih sredstava u osnovnoj organizaciji udruženog rada, i drugim oblicima udruživanja rada i sredstava, nema karakter klasičnih imovinskih ili političkih prava i bilo bi neopravdano i necelishodno objašnjavati ga analogijom sa već postojećim pravnim institutima. Pravo rada društvenim sredstvima nije imovinsko, odnosno stvarno pravo, jer se navedenom ustanovom odredbom izričito isključuje mogućnost prisvajanja objekta, sredstava u društvenoj svojini, od strane subjekta, radnika u udruženom radu, a što je do sada bio slučaj kod različitih oblika prava svojine.

Pravo rada društvenim sredstvima, kao neotuđivo pravo svakog radnika da radeći sredstvima u društvenoj svojini zadovoljava svoje lične

¹⁷⁾ Dr Leon Geršković, Pravo rada društvenim sredstvima, Arhiv za pravne i društvene nauke, br. 1, 1976, str. 20.

i društvene potrebe i slobodno i ravnopravno sa drugim radnicima upravlja svojim radom, njegovim uslovima i rezultatima, primarno se ostvaruje u osnovnoj organizaciji udruženog rada. Iako Ustav polazi prvenstveno od osnovne organizacije udruženog rada, nesumnjivo je da se pravo rada društvenim sredstvima ostvaruje u svim oblastima udruženog rada, a ne samo u materijalnoj proizvodnji. U onim oblastima udruženog rada gde ne postoje uslovi za konstituisanje osnovnih organizacija udruženog rada pravo rada društvenim sredstvima radnici ostvaruju u radnim zajednicama — drugom osnovnom ustavnim obliku udruživanja rada — u skladu sa prirodom poslova koje radne zajednice obavljaju i zakonom. Dakle, pravo rada društvenim sredstvima može se ostvarivati samo u oblasti udruženog rada, čiji su oblici ustavom utvrđeni, i pojedinac ga može ostvarivati samo u onom periodu u kome je njegov rad udružen sa radom ostalih radnika.

U pogledu pravne prirode, a s obzirom na različitu sadržinu, neophodno je praviti razliku između prava rada društvenim sredstvima i prava na rad. Pravo rada društvenim sredstvima „predstavlja kompleks načela koja opredeljuju društvenu svojinu, to jest položaj čoveka i međusobne odnose ljudi u sistemu društvene svojine, a samim tim ono je osnova i izvor celog niza drugih neotuđivih ekonomskih, materijalnih i demokratskih prava, obaveza i odgovornosti radnog čoveka u udruženom radu i u društvu uopšte”.¹⁸⁾ Prema tome, pravo rada društvenim sredstvima je ne samo osnovno nego i najpotpunije pravo radnog čoveka koje sintetizuje najbitnije elemente nove društveno-ekonomske pozicije radnika u udruženom radu. Međutim, pravo na rad, koje se opet na današnjem stepenu materijalnog razvoja ne može izjednačiti sa pravom na radni odnos, se u našoj pravnoj teoriji najčešće definiše kao „jednako pravo, pod jednakim uslovima zajemčenog stalnog zapošljenja od strane društvene zajednice svakom za rad sposobnom građaninu prema njegovim stručnim i fizičkim sposobnostima, zapošljenje koje on slobodno izabere i koje za njega predstavlja osnovni i glavni izvor materijalnih sredstava i drugih prava za pristojan i obezbeđen život i razvoj njegov i njegove porodice”.¹⁹⁾ Očigledno je da pravo rada društvenim sredstvima ima pravno drugačiji obim i ne iscrpljuje se samo u pravu na rad. Kao originerno pravo radnika u odnosu na ukupnost društvenih sredstava, pravo rada društvenim sredstvima sadrži, odnosno predstavlja osnovu za izvođenje brojnih individualnih samoupravnih prava radnih ljudi i udruženom radu, pa i prava osnovnih organizacija udruženog rada, a naročito prava raspolaganja proizvodima udruženog rada. Doduše, ovo pravo je vezano za ličnost radnika i stiče se istovremeno sa sticanjem statusa radnika u udruženom radu, odnosno prestaje kada se taj status izgubi. Međutim, udruživanje rada je uslov, ali i samo jedan od brojnih elemenata koje sadrži pravo rada društvenim sredstvima. Stoga bi bilo pogrešno suprotstavljati pravo na rad, odnosno pravo na radni odnos, pravu rada društvenim sredstvima, mada bi možda bilo bolje pravo rada društvenim sredstvima označiti kao pravo (ili prava) iz rada društvenim sredstvima.

¹⁸⁾ Edvard Kardelj, op. cit., str. 112.

¹⁹⁾ Dr A. Baltić, dr M. Despotović, Osnovi radnog prava Jugoslavije i osnovni problemi sociologije rada, Beograd, 1975, str. 139.

(3) — *Pravo čoveka na zdravu životnu sredinu*

Bitna karakteristika životne sredine poslednjih decenija jeste kriza odnosa u njoj. Usled nekontrolisanog ekonomskog rasta, naročito u tzv. postindustrijskim zemljama, nastupila je „kriza životne sredine“; odnosno „ekološka kriza koja u današnjim uslovima svetske međuzavisnosti i povezanosti dobija univerzalni karakter. Manje više danas je u svim zemljama aktuelna ekološka problematika jer je očigledno da „problemi životne sredine koji nastaju u vezi sa industrijalizacijom, ekonomskim rastom i razvojem tehničke civilizacije uopšte, nisu samo tehnički problemi već isto tako filozofski, društveni, politički, ekonomski i pravni problemi“.²⁰⁾

Doprinos Ustava SFRJ od 1974. u prevazilaženju krize životne sredine ogleda se, pre svega, u formulisanju i garantovanju novog individualnog prava čoveka, osnovnog prava u grupi tzv. okolinskih prava, — prava čoveka na zdravu životnu sredinu. Pravo čoveka na zdravu životnu sredinu predstavlja potpuno novu ustavnu kategoriju i Ustav SFRJ je verovatno prvi ustav u svetu koji mu priznaje karakter ličnog, individualnog prava čoveka.

Subjekat novog ustavnog prava na zdravu životnu sredinu je svaki pojedinac, ljudsko biće, što je u skladu sa osnovnim principima socijalističkog humanizma i solidarnosti. Sadržina ovog prava je zahtev za obezbeđenje osnovnih uslova i pretpostavki za život i rad čoveka u zdravoj životnoj sredini — zahtev u pozitivnom smislu. Istovremeno to znači i zabrana za sve aktivnosti kojima se narušavaju prirodne ili čovekovim radom stvorene vrednosti životne sredine — zahtev u negativnom smislu. Bez obzira kakav društveno koristan rad obavljaju ni pojedinci, a ni društvena pravna lica nemaju „pravo“ da svojom delatnošću dovode u pitanje život i zdravlje čoveka ugrožavanjem i narušavanjem osnovnih vrednosti životne sredine. Ekonomski cilj, odnosno sticanje dohotka ne sme biti isključivi motiv iskorišćavanja prirodnih dobara, jer Ustav SFRJ izričito utvrđuje da je „svako ko iskorišćava zemljište, vodu ili druga prirodna dobra dužan da to čini na način kojim se obezbeđuju uslovi za rada i život čoveka u zdravoj sredini“ (čl. 193. Ustava SFRJ).

U ustavnoj materiji o slobodama, pravima i dužnostima čoveka i građanina ima dosta odredaba „programsko-deklarativnog karaktera u kojima su izraženi stavovi koji upućuju na pravac razvitka i stvaranje odgovarajućih uslova za život i rad ljudi“.²¹⁾ Pretežan broj ustavnih odredaba inspirisanih zaštitom životne sredine, kao i individualnim pravom čoveka na zdravu životnu sredinu, upravo je takvog programsko-deklarativnog karaktera. To je i razumljivo jer realno ostvarivanje individualnog prava čoveka na zdravu životnu sredinu zavisi, u daleko većoj meri nego što je to slučaj sa ostalim ličnim pravima i slobodama, od objektivnih mogućnosti, naročito materijalnih, društvene zajednice. Ustavom je, ipak, i formalno utvrđena obaveza društvene zaje-

²⁰⁾ Dr Slavoljub Popović, *Zaštita voda i vazduha od zagađivanja*, Beograd, 1975, str. 12.

²¹⁾ Dr Milan Brkić, *Slobode, prava, dužnosti i odgovornosti čoveka i građanina*, Arhiv za pravne i društvene nauke, br. 2—3, 1973, str. 266.

dnice u očuvanju i unapređivanju osnovnih vrednosti čovekove sredine „koje su od interesa za zdrav, siguran i delotvoran život i rad sadašnjih i budućih generacija” (Osnovna načela, Odeljak V, in fine). Ova obaveza društvene zajednice, svih samoupravnih, državnih i drugih društvenih organa, neposredno je utvrđena u članu 87. Ustava SFRJ, prema kome: „radni ljudi i građani, organizacije udruženog rada, društveno-političke zajednice, mesne zajednice i druge samoupravne organizacije i zajednice imaju pravo i dužnost da obezbeđuju uslove za očuvanje i razvoj prirodnih i radom stvorenih vrednosti čovekove sredine, kao i da sprečavaju štetne posledice koje zagađivanjem vazduha, tla, vode, vodotoka i mora, bukom ili na drugi način ugrožavaju te vrednosti ili dovode u opasnost život i zdravlje ljudi”. Ustavom navedeni subjekti obezbeđuju potrebne uslove za očuvanje i unapređivanje životne sredine naročito preduzimanjem preventivnih, zakonodavnih, upravnih, ekonomskih, planskih, tehničkih, tehnoloških, vaspitno-pedagoških i drugih mera. Bitno je otkloniti uzrok odnosno sprečiti nastupanje štetnih posledica, ali preduzimati i takve mere kojima će se životna sredina unaprediti, oplemeniti i humanizovati. Polivalentnost problema zaštite životne sredine, kriza ekološke ravnoteže, zahtevi za ubrzanim ekonomskim i privrednim razvojem, potrebe racionalnog, usmerenog i efikasnog korišćenja svih raspoloživih sredstava, neminovno zahtevaju da se aktivnosti u ovoj oblasti zasnivaju na potpunoj saradnji svih subjekata, naročito putem samoupravnog sporazumevanja, društvenog dogovaranja, samoupravnog i društvenog planiranja i usmeravanja. U krajnjoj liniji „od društva, politika i svesti čoveka zavisice da li će i u kojoj meri ustavne odredbe da doprinose stvaranju zdrave i sigurne, humane i estetske sredine koja omogućuje ne samo da se ostvari društveni sistem koji Ustav predviđa, već i da se unesu komponente humanosti i borbe za bolji i lepši život radnog čoveka i građanina”.²²)

(4) — *Planiranje porodice i pravo čoveka da slobodno odlučuje o rađanju dece*

Novo ustavno načelo izraženo u odredbi člana 191. Ustava SFRJ — pravo čoveka da slobodno odlučuje o rađanju dece, jedan od osnovnih ciljeva borbe progresivnih snaga u svetu, poznato je i kao pravo na planiranje porodice. Pojam planiranja porodice obično podrazumeva preduzimanje svesnih mera društvene zajednice kako u cilju biološke obnove, jačanja i stabilizacije porodice tako i u cilju sprečavanja nekontrolisanog i neumernog stvaranja novih generacija. Zavisno od specifičnosti društvenih uslova (stepen privrednog i ekonomskog razvoja, kulturne prilike, religiozne i etičke tradicije i sl.) politika planiranja porodice, kao najvažniji elemenat populacione politike uopšte, bila je pod manjim ili većim uticajem države koja je preduzimala niz mera za destimulisanje ili pospešivanje politike rađanja dece. Kada je reč o savremenoj koncepciji planiranja porodice treba istaći „da je u tom pojmu sadržan pre svega zahtev:

²² Dr Jovan Đorđević, Ustavno pravo, Beograd, 1976, str. 415.

- a) da na proces rađanja dece bračni drugovi racionalno utiču;
- b) da žena od objekta u kreaciji dece, postane svesni i uticajni subjekt u stvaranju svog potomstva, i najzad
- c) da svako dete ne nastane kao plod slučaja jednog seksualnog akta već stvarne želje i duboke potrebe za stvaranjem potomstva".²³⁾

Unošenje prava čoveka (žene) da slobodno odlučuje o rađanju dece u Ustav SFRJ znači prihvatanje savremene, a pre svega humane struje u pokretu planiranja porodice koji je još uvek predmet rasprave i borbe naprednih i progresivnih shvatanja protiv konzervativnog i uopšte patrijarhalnog mentaliteta. Razume se da ovakvo opredeljenje ne znači sprovođenje politike denataliteta, u uslovima savremene demografske eksplozije, već traženje optimalnog rešenja koje odgovara slobodi čoveka u socijalističkom sistemu i koje odluku o rađanju dece prepušta slobodnoj volji samih bračnih drugova. Čovek, u prvom redu misli se na ženu jer su lica ženskog pola fiziološki predodređena da u procesu biološke reprodukcije čovečanstva odigra najvažniju ulogu, ima pravo da slobodno odlučuje o rađanju dece, da ih ima ili nema, da slobodno odlučuje o broju dece i vremenu njihovog rođenja po svojoj želji i mogućnostima da obezbedi uslove za njihov život. Ovim ustavnim rešenjem u osnovi je izmenjen režim prekida trudnoće, koji je ranije bio izuzetno dozvoljen i to samo iz zdravstvenih ili socijalnih razloga. Sada je, prema članu 191. Ustava SFRJ, pravo slobodnog odlučivanja o rađanju dece, a samim tim i prekida trudnoće, organizirano samo ukoliko to zahtevaju interesi zaštite zdravlja, odnosno u tzv. medicinskim indikacijama. Novim ustavnim rešenjem nalaže se obaveza društvenoj zajednici, a naročito samoupravnim interesnim zajednicama, da omoguće što realnije ostvarivanje prava na planiranje porodice. Neophodno je potpuno i pravilno obrazloženje i informisanje radnih ljudi, kao i preduzimanje kompleksinih stručnih, organizacionih, finansijskih i drugih mera, kako bi se realizacija ovog prava temeljila na savremenim naučnim i zdravstvenim dostignućima.

(5) — Pravo građanina na stan

Karakteristično pravo našeg novog ustavnog sistema je i pravo građanina na stan koje je u teoriji i praksi poznato pod popularnim nazivom — stanarsko pravo. „Zajemčeno je građaninu da na stan u društvenoj svojini stiče stanarsko pravo kojim mu se obezbeđuje da, pod uslovima određenim zakonom, trajno koristi stan u društvenoj svojini radi zadovoljavanja ličnih i poridičnih stambenih potreba” (čl. 164. st. 1 Ustava SFRJ). Prema tome, prva karakteristika stanarskog prava sastoji se u tome što ono može biti konstituisano samo u pogledu stanova u društvenoj svojini, dok na stanove koji su predmet lične ili pravatne svojine građana Ustav SFRJ priznaje (čl. 164. st. 2.) pravo korišćenja stana čija se sadržina bliže određuje zakonom i posebnim ugovorom o zakupu. Druga karakteristika stanarskog prava, značajna za određivanje njegove sadržine, je trajnost tj. stanarsko pravo može

²³⁾ Dr M. Mitić, Porodično pravo, sveska I, Niš, 1976, str. 14.

prestati samo u slučajevima koji su zakonom taksativno utvrđeni. Posebno treba naglasiti da Ustav vezuje pravo na korišćenje stana u društvenoj svojini za zadovoljenje ličnih i porodičnih stambenih potreba, da je to neophodan uslov za sticanje stanarskog prava, što isključuje mogućnost sticanja tog prava iz drugih razloga ili potreba a time i pojavu eventualne trgovine stanovima u društvenoj svojini ili rentijerstva. Kako se kao osnov sticanja prava na stan u društvenoj svojini priznaje samo rad, odnosno minuli rad to se i potpuna afirmacija prava na stan pojavljuje, u krajnjoj liniji, kao jedan od oblika ovladavanja radničke klase i radnih ljudi celinom dohotka.

Po svojoj pravnoj prirodi stanarsko pravo se ne može izjedničiti sa prvom svojine jer za njegovo sticanje i prestanak nije dovoljna volja ugovornih stranaka, već i postojanje navedenih ustavnih i drugih zakonskih pretpostavki. Međutim, u praksi se često, svesno ili nesvesno, stanarsko pravó prepliće i zamenjuje sa svojinskim odnosima, iako se u suštini radi o različitim pravnim kategorijama za čije razrešenje važe posebni pravni režimi.

Sve do najnovijeg Ustava SFRJ stanarsko pravo je bilo poznata pravna kategorija samo u zakonskim okvirima. Konstitucionalizacija ovog prava ne znači samo sankcionisanje jednog faktičkog stanja nego i „konačna reafirmacija starog gledišta klasika marksizma o značaju stambenog pitanja za materijalni i društveni položaj radničke klase”²⁴⁾ Sa aspekta „potreba i interesa čoveka pravo na stan je osnovno egzistencionalno pravo”²⁵⁾ koje, na sadašnjem stepenu razvoja socijalističkog društva, u znatnoj meri ima karakter jednog hipotetičkog prava, jer njegovo realno ostvarivanje zavisi od konkretnih mogućnosti društvene zajednice. U tom smislu stvarna realizacija prava na stan u društvenoj svojini nalazi se u funkciji aktivnosti celokupne društvene zajednice, realizacije ciljeva ekonomskog razvoja i opšteg progressa zemlje i pojedinih njenih oblasti.

(6) — Pravo na informisanost

U domenu klasičnih političkih prava i sloboda Ustav SFRJ zajemčuje, između ostalih, i slobodu štampe i drugih vidova informisanja. Pod slobodom štampe podrazumeva se, pre svega, pravo čoveka da putem svih postojećih sredstava informisanja i masovnog komuniciranja izražava i objavljuje svoja mišljenja, ideje, poglede i stavove. Dakle, pravo korišćenja sredstava informisanja je jedna dimenzija slobode štampe. Drugi aspekt slobode štampe podrazumeva pravo čoveka, kao pojedinca ili člana udruženja i organizacija građana, na izdavanje štampe i širenja informacija putem drugih sredstava informisanja. „Sloboda štampe i drugih sredstava informisanja je dvostrano pravo: pravo koje obuhvata pokretanje i izdavanje sredstava za informaciju i pravo korišćenja njima radi ostvarivanja svog prava na javno ispoljavanje, konkretizovanje i širenje svojih misli, stavova i pogleda”²⁶⁾ Na ovaj način shvaćena i

²⁴⁾ Dr Aleksandar Fira, *Ustavno pravo*, Beograd, 1976, str. 292.

²⁵⁾ Dr Jovan Đorđević, *Ustavno pravo*, Beograd, 1976, str. 416.

²⁶⁾ Dr Jovan Đorđević, *op. cit.* str. 388.

koncipirana sloboda štampe i drugih vidova informacija bila je poznata i priznata u svim našim prethodnim ustavima, a garantuju je i gotovo svi ustavi sveta koji demokratiju, barem formalno, proklamuju kao osnovni politički princip. U tom pogledu može se reći da je sloboda štampe manje ili više univerzalno političko pravo svetske ustanove. Međutim, uzgred napominjemo da i u pogledu ovog tradicionalnog političkog prava socijalistička ustavnost prevazilazi granice buržoaske „parlamentarne” ustavnosti, koja je u suštini ostala formalna. Naime, sloboda štampe nije u praksi konsekventno sprovedena u sistemu građanske demokratije, jer se faktički svodi, kao što je slučaj gotovo sa svim klasičnim političkim pravima i slobodama, na monopol u informisanju bilo od strane privatnih vlasnika sredstava informisanja, birokratizovanih vrhova političkih partija ili same države. U sistemu socijalističkog samoupravljanja položaj sredstava za informisanje bitno je izmenjen i ona se nalaze u funkciji društveno-političkog sistema. Sredstva za informisanje imaju status samostalnih organizacija udruženog rada ili deluju u okviru drugih samoupravnih organizacija i zajednica. U svakom slučaju u njima se ostvaruje samoupravljanje radnih ljudi, a kako ona obavljaju poslove od posebnog društvenog interesa, obezbeđen je na odgovarajući način i uticaj društvene zajednice.

Ustavom SFRJ od 1974. ustanovljeno je jedno novo političko pravo građana koje zapravo predstavlja treću dimenziju slobode štampe i drugih vidova informisanja. Radi se o tzv. pravu na informisanost, odnosno obaveštenost. Članom 168. Ustava SFRJ zajemčeno je pravo građanina da bude obavešten kako o događajima u svetu tako i o događajima u zemlji koji su od interesa za njegov život i rad, kao i o pitanjima od interesa za širu društvenu zajednicu. Pravo na informisanost, kao jedno od osnovnih političkih prava, odražava poziciju građanina u društveno-političkom sistemu tako da je uloga ovog prava od presudnog značaja za aktivno uključivanje građana u upravljanje društvenim poslovima. Biti neobavešten, odnosno pogrešno i nepotpuno obavešten, znači biti faktički onemogućen i sprečen u vršenju samoupravljačkih funkcija, što u današnjem savremenim uslovima neminovno vodi u političku pasivnost, ravnodušnost i usamljenost na jednoj, odnosno monopolizam, samovlašće i koncentraciju vlasti na drugoj strani.

Da ne bi pravo na informisanost ostalo samo opšta ustavna proklamacija, odnosno da bi se ono moglo realno ostvariti, samim ustavom su utvrđene posebne dužnosti i obaveze sredstava javnog informisanja. Ustavna je obaveza štampe, radija i televizije i drugih sredstava javnog informisanja i komuniciranja da istinito i objektivno obavestavaju javnost, kao i da objavljuju mišljenja i informacije organa, organizacija i građana koji su od interesa za javnost (čl. 168. st. 2. Ustava SFRJ). Razume se da insistiranje na kriterijumima istinitosti i objektivnosti ne znači ustanovljavanje nekakvog oblika preventivne cenzure, jer stepen poštovanja i ostvarivanja tih kriterijuma može tek u praksi da bude predmet konkretne ocene. Ovakav stav je prvenstveno izraz težnje i rešenosti da se otklone i prevaziđu izvesne negativne pojave koje su se često manifestovale kao jednostrano, neprovereno, nekritičko, površno i senzacionalističko obaveštavanje javnosti.

Poseban oblik prava na informisanost je ustavno pravo radnika da „radi ostvarivanja svojih samoupravnih prava bude redovno obavještan o poslovanju organizacije i njenom materijalno-finansijskom stanju, o ostvarivanju i raspodeli dohotka i korišćenju sredstava u njoj kao i o drugim pitanjima od interesa za odlučivanje i kontrolu u organizaciji” (čl. 98. st. 22. Ustava SFRJ). Van svake sumnje je da blagovremeno, potpuno i objektivno informisanje radnih ljudi, o navedenim i drugim pitanjima rada i poslovanja osnovne organizacije, predstavlja jedan od osnovnih, ako ne i presudnih, uslova za realno ostvarivanje osnovnih ličnih i kolektivnih prava radnih ljudi na bazi samoupravljanja i rada sredstvima za proizvodnju u društvenoj svojini.

(7) — *Pravo i dužnost građanina da učestvuje u društvenoj samozaštiti*

Logična posledica postojanja i uživanja svakog prava jeste postojanje određenih obaveza, odnosno dužnosti za nosioca tog prava. Najopštija dužnost čoveka i građanina u sistemu samoupravne socijalističke demokratije je dužnost poštovanja sloboda i prava drugih. „Slobode i prava čoveka i građanina ostvaruju se u međusobnoj solidarnosti ljudi i ispunjavanjem dužnosti i odgovornosti svakoga prema svima i svih prema svakome” (čl. 153. st. 1. Ustava SFRJ).

Opšta dužnost poštovanja sloboda i prava drugih polazna je osnova za postojanje izvesnih ustavom konkretizovanih i preciziranih dužnosti čoveka i građanina. Pre svega, to su: dužnost odbrane zemlje (čl. 172.), dužnost zadovoljavanja opštih društvenih potreba u skladu sa materijalnim mogućnostima (čl. 195.), dužnost pridržavanja ustava i zakona (čl. 197.), dužnost pružanja pomoći drugome u opasnosti (čl. 196.), dužnost savesnog obavljanja samoupravne, javne i druge društvene funkcije (čl. 158.). Sve ove dužnosti građana poznao je i Ustav SFRJ od 1963. Novi Ustav SFRJ ustanovljava jedno novo pravo, koje je istovremeno i dužnost, građana — da učestvuju u društvenoj samozaštiti (čl. 173.).

Društvena samozaštita, nova funkcija samoupravnog društva tesno povezana sa sistemom opštenarodne odbrane, predstavlja specifičan način zaštite funkcije društva. U Odeljku IV Osnovnih načela Ustava SFRJ društvena samozaštita je označena kao funkcija samoupravnog društva koja ima za cilj zaštitu ustavnog poretka, samoupravnih i drugih prava radnih ljudi i drugih prava i sloboda čoveka i građanina, društvene imovine, lične i imovinske sigurnosti građana i slobodnog društvenog razvoja. Sistem društvene samozaštite koncipiran je, dakle, ne samo kao oblik zaštite ustavnog poretka već i osnovnih sloboda i prava radnih ljudi na bazi samoupravljanja i rad društvenim sredstvima, kao i drugih prava i sloboda čoveka i građanina. Ova nova funkcija samoupravnog društva ostvaruje se aktivnostima radnih ljudi, građana, organizacije udruženog rada i drugih samoupravnih organizacija i zajednica, društveno-političkih i drugih organizacija i društveno-političkih zajednica.

Opšta karakteristika našeg društveno-političkog sistema sastoji se u preplitanju funkcija političke vlasti i funkcije samoupravljanja sa

tendencijom podruštvljavanja celokupnog sistema i razvoja društva na samoupravnim osnovama. Ova karakteristika važi i za sistem društvene samozaštite koja prvenstveno treba razvijati kao proces smooorganizovanja društvenih i samoupravnih subjekata uz saradnju i oslonac na stručne organe državne vlasti. Druga opšta karakteristika sistema društvene samozaštite ogleda se u njegovoj povezanosti sa sistemom opštenarodne odbrane. Načelno posmatrano opšti ciljevi — zaštita i odbrana samoupravnog sistema — osnovni subjekti zaštite (radni ljudi, samoupravne organizacije i državni organi) i konkretni zaštitni objekti, uglavnom su podudarni za oba sistema pa ih možemo smatrati komplementarnim.

Društvena samozaštita je prirodna i logična funkcija samoupravnog sistema i najširi osnov bezbednosti u smislu prevazilaženja klasične koncepcije bezbednosti koja se iscrpljivala u zaštiti državnog uređenja, unutrašnje i spoljne državne bezbednosti, i ostvarivala aktivnostima posebnih državnih organa. Novim ustavnim načelima predviđaju se kao ravnopravni i drugi objekti zaštite: društvena svojina, samoupravna prava radnih ljudi, druga prava i slobode građana, lična i imovinska sigurnost. Navedeni zaštitni objekti su u potpunosti izjednačeni i imaju jednaki tretman u okviru društvene samozaštite. Radi se, dakle, o novom shvatanju odnosno rešenju po kome se bezbednost države shvata kao integralni deo ukupne društvene bezbednosti. Nesumnjivo je da zaštitni objekti, utvrđeni ustavnim načelima, u međusobnoj povezanosti i jedinstvu predstavljaju osnove samoupravnog socijalizma. Tako na primer, društvenoj svojini, kao materijalnoj osnovi samoupravljanja, neophodno je obezbediti isti rang zaštite kao i ustavnim uređenju, jer je ona, zapravo, jedan njegov konstitutivni elemenat.

Kada je reč o podruštvljavanju funkcije zaštite i bezbednosti društva Ustav „ne isključuje” državu i njene stručne organe u vršenju tih poslova. Međutim, Ustav je ukidanjem monopola države i njenih organa i podruštvljavanjem zaštitne funkcije, pružio veoma širok prostor za delovanje i mnogobrojne aktivnosti društvenih i samoupravnih subjekata.

Društvu koje se razvija na osnovama samoupravnih proizvodnih i društvenih odnosa i u kome se radnička klasa još uvek organizuje kao država potrebna je samozaštita i to je njego normalna i integralna funkcija. Podruštvljavanje političkih i drugih državnih funkcija nužno zahteva razvijeni sistem samozaštite, ne samo kao značajan elemenat stabilnosti sistema nego i kao važan faktor progresivnog razvoja društva i odnosa u njemu zasnovanih na samoupravljanju i vlasti radničke klase, radnih ljudi i građana. Samoupravno društvo ne može biti zadovoljno klasičnim oblicima zaštite u isključivoj nadležnosti države i njenih organa. Logično je da radni ljudi, stvaraooci materijalnih i duhovnih dobara i vrednosti, sami i organizuju njihovu zaštitu, a da državni organi vrše samo neophodne stručne poslove iz delokruga koji im je utvrđen ustavom i zakonom.

III. — SISTEM ZAŠTITE SLOBODA I PRAVA

Najbolji kriterijum za ocenu stvarne vrednosti ustavnih normi poštećenih individualnim pravima i slobodama čoveka je životna praksa. „Istorija ustavnog prava je najlepše svoje stranice ispisala ustavnim odredbama o ljudskim pravima i slobodama kao tekovinama borbe čoveka i kao prve pretpostavke za njihovu zaštitu. One su bile i ostale najhumaniji deo svakog ustava i ujedno predstavljaju najznačajnije ustavne odredbe svakog demokratskog poretka”²⁷⁾ Ali istorija ustavnosti pruža i bezbroj primera za tvrdnju da je najčešći raskorak između normativne projekcije i faktičkog stanja, želja i mogućnosti, postojao (i postoji) u domenu individualnih prava i sloboda čoveka. Zato nije dovoljno samo proklamovati osnovna ljudska prava i slobode i formalno se deklarirati za njihovo poštovanje i primenu. Daleko je važnije obezbediti neophodne uslove i to kako za njihovo realno ostvarivanje tako i za eventualnu zaštitu od mogućih povreda i uzurpacija, jer u protivnom i najsavršenija povelja ljudskih prava i sloboda se pretvara u lepu, ali beskorisnu, ustavnu fasadu.

Sistem zaštite sloboda i prava u Ustavu SFRJ od 1974. obuhvata ustavne principe, pravna sredstva kao i sam mehanizam sudske (i van-sudske) zaštite ličnih prava i sloboda.

(1) — Ustavni principi zaštite sloboda i prava

Osnovni ustavni princip, nesumnjivo od izuzetnog značaja za efikasno uživanje ljudskih prava i sloboda, je pravna neotuđivost individualnih prava i sloboda. „Slobode i prava zajemčeni ovim ustavom ne mogu se oduzeti ni ograničiti” (čl. 203. st. 1. Ustava SFRJ). Na osnovu principa o pravnoj neotuđivosti individualnih sloboda i prava proizilazi drugi osnovni ustavni princip po kome se ljudske slobode i prava ostvaruju, a dužnosti ispunjavaju na osnovu samog ustava. (čl. 203. st. 3. Ustava SFRJ). Doduše, u pogledu utvrđivanja načina za ostvarivanje sloboda, prava i dužnosti Ustav dozvoljava i određenu zakonodavnu intervenciju. Međutim, ovo ustavno odobrenje nema karakter generalnog ovlašćenja jer postoji samo onda kada je to samim Ustavom SFRJ predviđeno ili kada je to neophodno za ostvarivanje sloboda prava i dužnosti. U slučaju sumnje u postojanje ovog ustavnog ovlašćenja, kao i njegovog obima, na strani zakonodavca merodavna i konačna odluka pripada Ustavnom sudu Jugoslavije.

Zabrana zloupotrebe ustavom garantovanih prava i sloboda je treći ustavni princip od značaja za ostvarivanje individualnih prava i sloboda. O ovom principu je već bilo govora, ali još jednom podvlačimo da se princip zabrane zloupotrebe individualnih prava i sloboda, mada mu se može zameriti da je suviše generalizovan, ne može shvatiti kao mogućnost opšte suspenzije ličnih prava i sloboda.

U težnji da se u što većoj meri obezbedi zaštita osnovnih prava i sloboda pojedinca ustavom se utvrđuje kao protivustavna i kažnjava

²⁷⁾ Dr Dimitrije Kulić, Ustavno-sudska zaštita prava čoveka, (referat za simpozijum Zaštita prava građana), Niš, 1978.

„svaka samovolja kojom se povređuje ili ograničava pravo čoveka, bez obzira na to ko je vrši” (čl. 198. Ustava SFRJ). Ovim ustavnim principom se, dakle, ljudska prava i slobode štite ne samo od očiglednih povreda kojima se nesumnjivo vređa i ustavna norma, već i od takvih postupaka i aktivnosti koje su formalno u skladu sa pravnim normama, a u suštini znače suptilniji, u praksi daleko češći i opasniji, oblik povrede prava i sloboda čoveka. „Pojavu i opasnost ovakve samovolje predviđao je i Marks, ističući da je njeno suzbijanje, likvidiranje i kažnjavanje jedan od osnovnih uslova uspostavljanja i razvitka socijalizma i demokratije, a time i sloboda i prava čoveka i građanina”.²⁸⁾

„Obezbeđuje se sudska zaštita sloboda i prava zajemčenih ovim ustavom”. To i peti ustavni princip zaštite sloboda i prava.

(2) — *Pravna sredstva zaštite sloboda i prava*

Od značaja za celovitu zaštitu individualnih prava i sloboda čoveka su i određena pravna sredstva zajemčena ustavom koja i sama imaju karakter posebnih ustavnih prava i sloboda.

Pre svega, Ustavom SFRJ se garantuje jednakost i ravnopravnost građana u pogledu zaštite i ostvarivanja zajemčenih prava i sloboda u postupku pred svim državnim i samoupravnim organima (čl. 180. st. 1. Ustava SFRJ). Kad je za ostvarivanje i zaštitu određenih prava zakonom utvrđena procedura, ona se jednako sprovodi prema svima. Pravo na jednaku zaštitu, u svim postupcima gde se ostvaruju prava i slobode, predstavlja jedan vid opšte jednakosti građana pred zakonom i prava svih ljudi na ravnopravnost.

Ustavom se, dalje, garantuje svakom pojedincu pravo na žalbu ili drugo pravno sredstvo protiv svih odluka kojima se rešava o nekom njegovom pravu ili interesu. Pravo na žalbu, koje se smatra jednim od konkretnih oblika šireg ustavnog prava na podnošenje predstavi, predloga i inicijative organima vlasti i organima društvenog samoupravljanja, može se isključiti samo zakonom, u izuzetnim slučajevima, ako postoje drugi oblici zaštite kojima se postiže isti cilj.

Pravo na pravnu pomoć je, takođe, jedna od ustavnih garantija kojom se teži potpunijem i efikasnijem ostvarivanju individualnih prava i sloboda. Pojedincu koji traži zaštitu svojih prava i interesa u velikom broju slučajeva ne može je dobiti jer je blagovremeno ostvarivanje prava često vezano za poznavanje materijalnih i procesnih zakona i drugih propisa. U tom slučaju neophodna pomoć pojedincu obezbeđuje se putem advokature, samostalne društvene službe, i drugih vidova pravne pomoći.

Jedan od elemenata zaštite sloboda i prava čoveka je i pravo na naknadu štete (čl. 199. Ustava SFRJ), koje može ostvarivati svako kome je službeno lice ili organ (državne vlasti ili organizacije koja vrši poslove od javnog interesa) načinio štetu. Štetu, koja mora biti posledica nezakonite delatnosti ili nepravilnog rada organa ili organizacije, duž-

²⁸⁾ Dr Jovan Đorđević, Ustavno pravo, Beograd, 1976, str. 427.

na je naknaditi odgovarajuća društveno-politička zajednica odnosno organizacija u kojoj se vrši delatnost ili služba, ali oštećeni ima pravo, pod određenim uslovima, da zahteva naknadu i neposredno od lica koje je pricinilo štetu.

(3) — *Sudska i vansudska zaštita sloboda i prava*

Većinu izloženih ustavnih principa i pravnih sredstava zaštite sloboda i prava, kao i mehanizam sudske zaštite individualnih prava i sloboda koncentrisan u ustavnim odredbama u sudstvu, javnom tužilaštvu, ustavnosti i zakonitosti, poznavao je i Ustav SFRJ od 1963. Međutim, sam mehanizam sudske zaštite ličnih prava i slobode u Ustavu SFRJ od 1974. karakterističan je novim elementima kojima je pojačana i usavršena zaštita samoupravnih socijalističkih prava i sloboda radnih ljudi i građana.

Ustav SFRJ od 1974. utvrđuje da „sudsku funkciju u jedinstvenom sistemu vlasti i samoupravljanja radničke klase i svih radnih ljudi vrše redovni sudovi kao organi državne vlasti i samoupravni sudovi” (čl. 217. Ustava SFRJ). U načelu jednak društveni položaj redovnih i samoupravnih sudova uslovljen je njihovim prevashodnim zadatkom, a to je da „štite slobode i prava građana i samoupravni položaj radnih ljudi i samoupravnih organizacija i zajednica i obezbeđuju ustavnost i zakonitost” (čl. 218. Ustava SFRJ). Od posebnog značaja za zaštitu ljudskih prava i sloboda je uloga i nadležnost samoupravnih sudova, a naročito sudova udruženog rada kao najvažnijeg oblika samoupravnog sudstva. Naime, sudovi udruženog rada odlučuju, između ostalog, i „... o zahtevima za zaštitu prava rada društvenim sredstvima i drugih samoupravnih prava i društvene svojine, ...” (čl. 226. Ustava SFRJ), dok redovni sudovi „odlučuju u sporovima o osnovnim ličnim odnosima, pravima i obavezama građana, ...” (čl. 221. Ustava SFRJ). Drugim rečima, krivičnopravnu i građanskopravnu zaštitu klasičnim ličnim pravima i slobodama obezbeđuju redovni sudovi, kao organi državne vlasti, a zaštitu osnovnim pravima i slobodama na bazi rada društvenim sredstvima pružaju sudovi udruženog rada jer „samoupravnom društvu i samoupravnim subjektima odgovaraju nesumnjivo i adekvatni samoupravni arbitri ugrađeni u mehanizam društvenog samoupravljanja”.²⁹⁾

Za ustavni sistem zaštite sloboda i prava karakteristična je i društvena samozaštita, nova funkcija samoupravnog društva, kao i ustanovljenje posebnog, samostalnog organa društvene zajednice — društvenog pravobranioca samoupravljanja — kome je Ustav poverio, kao isključivu nadležnost društvenu zaštitu samoupravnih prava radnih ljudi i društvene svojine. Društvenu samozaštitu i funkciju društvenog pravobranioca samoupravljanja možemo označiti kao vansudske tj. neposredno društvene oblike zaštite individualnih prava i sloboda. Zaštitu osnovnim pravima na bazi samoupravljanja i rada društvenim sredstvima pružaju i sudovi udruženog rada donošenjem autoritativnih od-

²⁹⁾ Dr Mirko Perović, Pravosuđe u novom ustavnom sistemu, Arhiv za pravne i društvene nauke, br. 2—3, 1973, str. 522.

luka, represivnom delatnošću, kojima se rešavaju sporni pravni odnosi. Drugim rečima sudovi udruženog rada deluju naknadno, posteriorno, tj. onda kada je nastupila povreda osnovnih prava na bazi samoupravljanja i rada društvenim sredstvima. Naprotiv, funkcija društvenog pravobranioca samoupravljanja ima drugačiji karakter bez obzira na činjenicu što je on snabdeven pravnim sredstvima za pokretanje postupka za zaštitu samoupravnih prava radnih ljudi i društvene svojine pred skupštinom društveno-političke zajednice, ustavnim sudom ili sudovima. Primarni zadatak društvenog pravobranioca samoupravljanja je staranje da ne dolazi do povreda osnovnih prava na bazi samoupravljanja i rada društvenim sredstvima, kao i zloupotreba društvene svojine. Interventna funkcija društvenog pravobranioca samoupravljanja, pokretanje formalnih postupaka za zaštitu samoupravnih prava i društvene svojine, dolazila bi u obzir samo onda kada preventivna delatnost nije prihvaćena i nije dala željene rezultate tj. tek onda kada bi nastupila povreda samoupravnih prava radnih ljudi i oštećenje i zloupotreba društvene svojine.

Promenom nadležnosti izmenjena je uloga i način na koji Ustavni sud Jugoslavije štiti osnovna lična prava i slobode građana. I prema ranijem, a i prema danas važećem Ustavu SFRJ od 1974, osnovni način kojim Ustavni sud Jugoslavije pruža zaštitu individualnim pravima i slobodama je kontrola ustavnosti normativnih akata tj. odlučivanje o saglasnosti svih zakona, propisa i drugih opštih akata i samoupravnih opštih akata sa ustavom odnosno zakonom. Međutim, u pitanju neposredne zaštite osnovnih sloboda i prava, odnosno njihove povrede pojedinačnim aktom, Ustav od 1974. napušta rešenje Ustava od 1963. Naime, Ustav SFRJ od 1963. je predviđao da Ustavni sud Jugoslavije odlučuje, između ostalog, i o zaštiti prava samoupravljanja i drugih osnovnih sloboda i prava ako su te slobode i prava povređeni pojedinačnim aktom ili radnjom od strane organa federacije, a nije obezbeđena druga sudska zaštita (čl. 241. Ustava SFRJ od 1963). Ovakvo ustavno rešenje samo je izazvalo brojne dileme i različita tumačenja, naročito u pogledu odnosa ustavnih i redovnih sudova, a u praksi nije pružilo očekivane rezultate jer je doživelo svoju primenu samo u nekoliko odluka republičkih ustavnih sudova. Prema sadašnjem stanju stvari Ustavni sud Jugoslavije i svi republički ustavni sudovi (osim Ustavnog suda SR Hrvatske) su izgubili ovu nadležnost i ne vrše neposrednu zaštitu ličnih prava i sloboda ukoliko su ona povređena pojedinačnim aktom, odnosno radnjom. Neposredna zaštita osnovnih ličnih prava i sloboda, ukoliko su ona povređena pojedinačnim aktom ili radnjom, u potpunosti je u nadležnosti redovnog suda i ostvaruje se putem upravnog spora. Praksa će pokazati da li je ovakvo ustavno rešenje celishodno.

DRAGAN STOJANOVIĆ
assistant

LES LIBERTÉS, LES DROITS ET DEVOIRS DE L'HOMME ET DU CITOYEN
DANS LA CONSTITUTION DE LA RÉPUBLIQUE SOCIALISTE FÉDÉRATIVE
DE YOUGOSLAVIE DE 1974.

R é s u m é

Dans ce travail on a essayé d'exposer les nouveautés les plus importantes de la Constitution de la RSF de Yougoslavie de 1974, dans le domaine des libertés, des droits et devoirs de l'homme et du citoyen. Toutefois, on a effectué dans la mesure du possible les comparaisons avec les déterminations et les solutions de la Constitution de la RSF de Yougoslavie de 1963, c'est-à-dire le travail comprend seulement ce qui représente une particularité dans le traitement constitutionnel des droits humains et des libertés. En particulier il faut souligner le fait que la Constitution la plus récente de la RSF de Yougoslavie est restée dans la plus large mesure justement en cette matière fidèle à la Constitution précédente ce qui est compréhensible si on prend en considération qu'il est question des catégories constitutionnelles relativement stables.

Dans le premier chapitre du travail est exposée la conception des droits humains et des libertés ainsi que les hypothèses sociales fondamentales de leur réalisation.

Dans le deuxième chapitre du travail sont marquées les caractéristiques les plus importantes des nouveaux droits socialistes autogestionnaires dont la plupart représente une nouveauté non seulement dans la constitutionnalité yougoslave, mais aussi dans la constitutionnalité mondiale. Il est question seulement des droits suivants: le droit à l'autogestion, le droit au travail avec les instruments de travail sociaux, le droit de l'homme à un environnement sain, le droit de l'homme de décider librement de la naissance des enfants, le droit du citoyen au logement dans la propriété sociale, le droit et le devoir des citoyens de participer à l'auto-protection sociale et le droit d'être informé.

Enfin, dans le troisième chapitre est exposé le système constitutionnel de la protection des libertés et des droits. Il est compréhensible que, en prenant en considération le caractère du travail, nous n'avons pas présenté un tableau complet du système constitutionnel de la protection des libertés et des droits, mais nous nous sommes contentés de développer certains nouveaux éléments de la protection. En premier lieu on pense à l'apparition des tribunaux autogestionnaires et de l'avocat social de l'autogestion et au rôle quelque peu modifié de la justice constitutionnelle dans la protection des libertés et des droits individuels.

